दिनांक-

विषय : महाराष्ट्र कृषी सेवा मुख्य परीक्षा - २०२४ (जाहिरात क्र. ०५५/२०२४) मधील उत्तरपत्रिका मूल्यांकन प्रक्रियेतील त्रुटींबाबत...

मा. महोदय,

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगामार्फत जाहिरात क्रमांक ०५५/२०२४ अन्वये दिनांक २६ सप्टेंबर २०२४ रोजी कृषी सेवा परीक्षा - २०२४ करिता जाहिरात प्रसिद्ध करण्यात आली होती. सदर परीक्षेची पूर्व परीक्षा दिनांक ०१/१२/२०२४ रोजी, मुख्य परीक्षा दिनांक १८/०५/२०२५ रोजी घेण्यात आली, तसेच मुलाखती दिनांक २३ जानेवारी ते १० फेब्रुवारी २०२६ या कालावधीत घेण्यात आल्या. सदर परीक्षेची अंतिम शिफारस यादी दिनांक १७/०६/२०२६ रोजी जाहीर करण्यात आली.

वरील परीक्षेची मुख्य परीक्षा ही लेखी स्वरूपात घेण्यात आली होती. परीक्षेमध्ये पेपर क्रमांक १ आणि पेपर क्रमांक २ असे दोन पेपर होते. प्रत्येक पेपर हा २०० गुणांचा होता. उपरोक्त नमूद परीक्षेच्या **उत्तरपत्रिका मूल्यांकनासंदर्भात अनेक शंका व चिंता उपस्थित झालेल्या आहेत.** त्या प्रत्येक शंकेचा तपशील, माहिती अधिकार अधिनियमांतर्गत प्राप्त संबंधित गुणपत्रिका/उत्तरपत्रिकांच्या प्रतींसह, या निवेदनात सादर करण्यात आले आहे. सविस्तर मुद्दे खालीलप्रमाणे आहेत.

१) पेपर - २ च्या विस्तृत अभ्यासक्रमाच्या तुलनेत ८०-९०% गुण प्राप्त होणे अशक्यप्राय

पेपर - २ **चा अभ्यासक्रम सुमारे नऊ पानांचा** असून त्यामध्ये बी.एस्सी. कृषी, बी.एस्सी. उद्यानविद्या, कृषी अभियांत्रिकी, बी.टेक. अन्नतंत्रज्ञान, गृहविज्ञान, मत्स्यव्यवसाय शास्त्र आणि कृषी व्यवसाय व्यवस्थापन अशा विविध तांत्रिक विद्याशाखांचा जवळपास संपूर्ण अभ्यासक्रम समाविष्ट आहे. एवढ्या तांत्रिक व्यापकतेच्या वर्णनात्मक स्वरूपाच्या पेपरमध्ये ८०-९०% गुण मिळवण्यासाठी उमेदवाराला एकूण बावीस (२२) प्रश्नांपैकी प्रत्येक प्रश्नाचे जवळपास परिपूर्ण उत्तर लिहावे लागेल,. पूर्व परीक्षा व मुख्य परीक्षा यामधील अवघ्या पाच महिन्यांच्या कालावधीत सात भिन्न विद्याशाखांमध्ये एवढ्या काटेकोर उत्तरांची तयारी करणे अत्यंत कठीण आहे. पेपर - २ मध्ये **७५% किंवा त्याहून अधिक गुण** मिळालेल्या उमेदवारांची **संख्या १३० (यादीतील एकूण उमेदवारांच्या १६.७%) आहे**. एवढ्या मोठ्या प्रमाणात उमेदवार हा मापदंड कसा गाठू शकले, याचा खुलासा आयोगाने करावा, अशी विनंती आहे.

Merit No.	Roll No.	Paper 2 (/200)	Paper 2 (%)
54	AU001339	181	**90.5%**
14	AU001164	180	**90%**
61	NS001017	178	**89%**
1	PN005316	177	**88.5%**
161	NG001105	177	**88.5%**
10	AU001261	177	**88.5%**
56	PN004155	175	**87.5%**
132	PN002075	174	**87%**
9	PN005217	174	**87%**
15	PN005069	174	**87%**
71	PN003061	173	**86.5%**
3	PN003213	172	**86%**
12	PN005283	172	**86%**
17	PN001100	172	**86%**
105	NS001271	171	**85.5%**
159	PN003368	171	**85.5%**
20	PN001013	171	**85.5%**
13	PN003191	171	**85.5%**
5	NS001208	170	**85%**
39	PN001154	169	**84.5%**
37	NS001129	168	**84%**
45	AU001010	167	**83.5%**
6	PN001066	167	**83.5%**
33	PN004148	166	**83%**
11	PN005318	166	**83%**
89	AM001016	166	**83%**
2	PN001068	165	**82.5%**
19	PN002202	165	**82.5%**

२) एकाच उमेदवाराच्या पेपर - १ व पेपर - २ मधील कामगिरीतील विसंगती

याउलट, पेपर - १ चा अभ्यासक्रम केवळ तीन पानांचा असून त्यामध्ये कृषीविषयक मूलभूत बाबी, जमीनविषयक कायदे, कृषी योजना यांसारखे तुलनेने सर्वसाधारण व उपयोजित विषय समाविष्ट आहेत, जे पेपर - २ च्या बहुविद्याशाखीय व विशेषज्ञ स्वरूपाच्या अभ्यासक्रमाच्या तुलनेत कमी तांत्रिक मानले जातात. त्यामुळे, पेपर - २ मध्ये ७५% पेक्षा अधिक गुण मिळवणाऱ्या उमेदवाराने पेपर - १ मध्येही तुलनात्मकदृष्ट्या समान किंवा त्याहून चांगली कामगिरी करणे अपेक्षित आहे. मात्र, प्राप्त आकडेवारीवरून याच्या उलट चित्र दिसून येते. बेचाळीस (४२) उमेदवारांनी पेपर - २ मध्ये अत्युच्च गुण मिळवले असून त्याच वेळी पेपर - १ मध्ये अत्यंत कमी गुण मिळवले आहेत; प्रत्येक प्रकरणात दोन्ही पेपरमधील गुणांचा फरक हा ५० पेक्षा अधिक आहे.

Merit No.	Roll No.	Paper 1 (/200)	Paper 2 (/200)	Gap (P2 − P1)
506	PN003027	72	161	**89**
160	NG001105	91	177	**86**
645	PN001250	70	149	**79**
587	PN004411	76	151	**75**
616	NS001182	75	150	**75**
760	AM001128	32	105	**73**
327	PN001440	91	163	**72**
500	PN004105	81	153	**72**
547	AM001096	81	152	**71**
384	PN003244	86	156	**70**
132	PN002075	105	174	**69**
520	AU001220	82	150	**68**
303	PN001062	92	160	**68**
329	PN004133	94	161	**67**
159	PN003368	105	171	**66**
54	AU001339	117	181	**64**
767	AU001381	24	87	**63**
284	PN003069	99	161	**62**
426	PN005334	88	149	**61**
61	NS001017	118	178	**60**
71	PN003061	113	173	**60**
363	AU001101	93	153	**60**
371	NM001014	95	154	**59**
236	NS001110	102	161	**59**
748	AU001025	60	118	**58**
638	AU001175	81	138	**57**
670	PN002093	79	136	**57**
323	PN001293	97	154	**57**
245	PN001224	105	160	**55**
765	PN005400	32	87	**55**
621	PN001248	85	139	**54**
248	NS001261	104	158	**54**
203	NM001011	106	160	**54**
105	NS001271	117	171	**54**
483	AU001338	93	146	**53**
194	PN004388	107	160	**53**
605	PN005146	86	139	**53**
468	NS001097	94	146	**52**
213	PN003407	108	159	**51**
559	PN002090	88	139	**51**
280	PN005013	106	156	**50**
543	AU001158	89	139	**50**

३) माहिती अधिकार अधिनियमांतर्गत प्राप्त उत्तरपत्रिकांवरून निदर्शनास आलेली गुणदानातील विसंगती

उत्तरपत्रिकांच्या तपासणीत गुणदानाच्या निकषांच्या वापरामध्ये सुसंगततेचा अभाव दिसून येतो.

उदाहरणार्थ-१

पेपर - १ मधील पंधरा (१५) गुणांच्या एका प्रश्नामध्ये Q1.B)"**Enlist major soil types observed in Maharashtra and discuss in detail the characteristics of black cotton soil**,"असे विचारले होते. उमेदवाराने केवळ तीन मुद्दे लिहूनही त्याला १५ पैकी ८ गुण देण्यात आले, आणि या उत्तराचे पुढे कोणतेही नियमन (Moderation) करण्यात आले नाही.

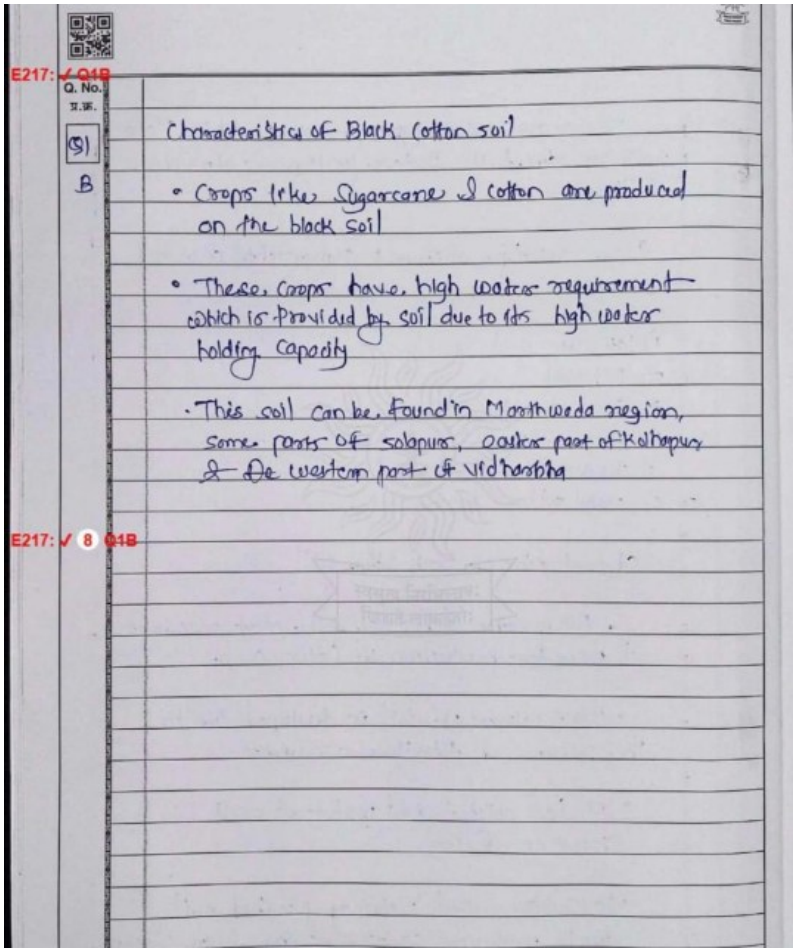

(परीक्षकाने केवळ तीन मुद्द्यांसाठी १५ पैकी ८ गुण दिले आहेत.)

उदाहरणार्थ-२) पेपर - १ मधील प्रश्न क्र. ३(ब) — **"Define credit. Give the classification of credit and explain in detail"** उमेदवाराने प्रश्नाचे उत्तर अपेक्षित दर्जानुसार न लिहिलेले असतानाही, परीक्षकाने उदारपणे (सवलतीने) त्या **उत्तराच्या मजकुरासाठी १५ पैकी १० गुण दिले आहेत.**

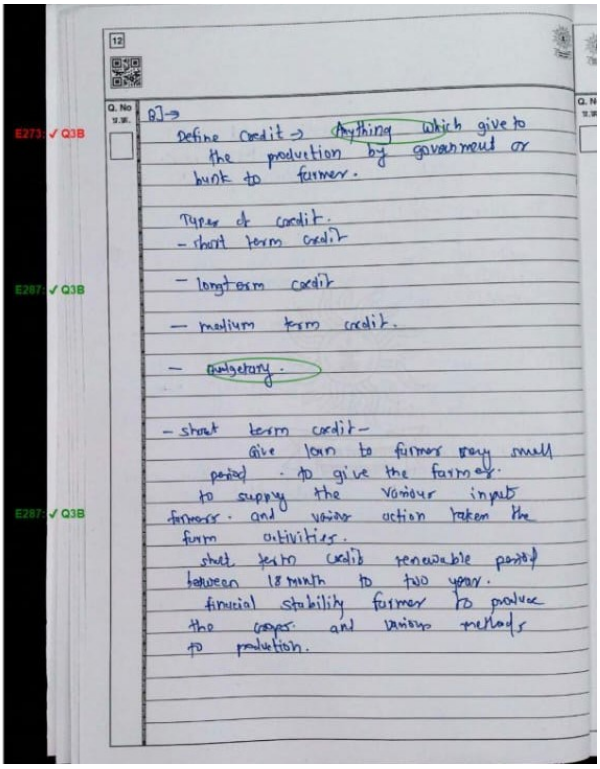

Q1→
Define credit → Anything which give to the production by government or bank to farmer.

Types of credit.
- short term credit
- long term credit
- medium term credit.
- budgetary.

- short term credit-
  Give loan to farmer may small period. to give the farmer to supply the various input farmers. and various action taken the farm activities.
  short term credit renewable period between 18 month to two year.
  financial stability farmer to produce the crops and various methods to production.

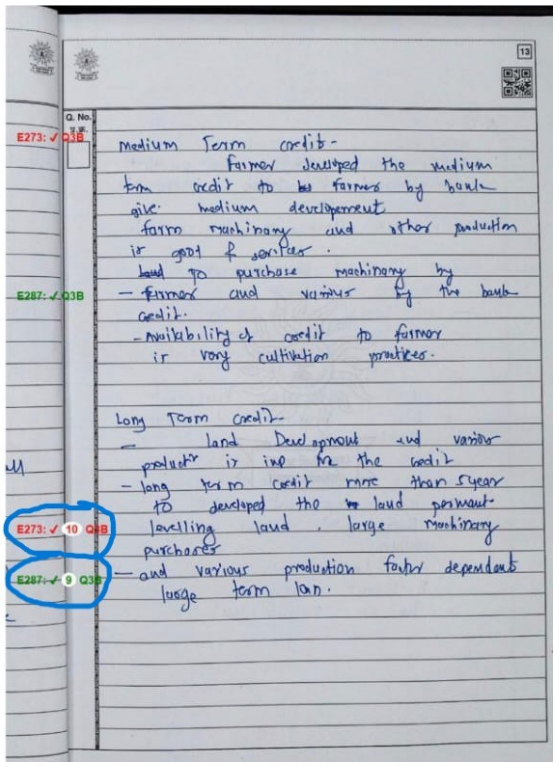

Medium term credit-
farmer developed the medium term credit to be farmers by bank give medium development farm machinery and other production is good & service.
land to purchase machinery by farmer and various by the bank credit.
- Availability of credit to farmer in very cultivation practices.

Long term credit-
land Development and various product is in the the credit
- long term credit more than 5year to developed the land permant levelling land, large machinery purchases
- and various production factor dependent huge term loan.

उदाहरणार्थ-3) पेपर - २ मध्ये, प्रश्न क्रमांक १ - ज्यामध्ये चार भिन्न उपप्रश्न समाविष्ट आहेत - या संपूर्ण प्रश्नासाठी उमेदवाराला **२० पैकी २० गुण देण्यात आले** ..

2 H20

Q1. (A) a) Define biotic stress. Enlist different mechanisms of insect resistance in crop plant and explain in brief antixenosis. **5**

b) Define molecular markers. Enlist different types of molecular markers and explain in brief advantages of marker assisted selection in crop improvement. **5**

(B) a) Define photosynthesis. Explain in brief factors affecting photosynthesis. **5**

b) Define plant growth regulator. Explain the application of plant growth regulators in crop improvement. **5**

पेपर - २ मधील, प्रश्न क्रमांक १ मध्ये प्रत्येकी 5 गुणांचे चार उपप्रश्न समाविष्ट होते.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग
Maharashtra Public Service Commission

Digital Copy & Answer Sheet

Advt No: MPSC5525 - 55/2025 Maharashtra Agricultural Services
Subject: OP5525 - Optional Subject
Paper: P2-Agricultural Engineering and Technology

Sr.	Question	Marks	Moderator Marks	Chief Moderation Marks	Final Marks
1	Q1	20	-	-	20
2	Q2	8	-	-	8
3	Q3	4	-	-	4
4	Q4	-	-	-	-
5	Q5	-	-	-	-
6	Q6	-	-	-	-
7	Q7	-	-	-	-
8	Q8	15	-	-	15
9	Q9	17	-	-	17
10	Q10	-	-	-	-
11	Q11	11	-	-	11
12	Q12	16	-	-	16
13	Q13	-	-	-	-
14	Q14	-	-	-	-
15	Q15	-	-	-	-
16	Q16	15	-	-	15
Final Marks		**106**	**0**	**0**	**106**

Latter Grades:
NA / -: Not Attempted

Note: The marks are calculated based on the evaluation done by the examiners and moderators. The final marks are the Chief Moderation marks.

(उमेदवाराने प्रश्न क्रमांक १ मधील सर्व उपप्रश्नांसाठी पूर्ण गुण प्राप्त (20/20) केले आहेत. हे कसे शक्य आहे?)

४) परीक्षक व नियामक यांच्या गुणांमधील तफावतीचे प्रमाण

काही प्रकरणांमध्ये असे निदर्शनास आले आहे की, पहिल्या परीक्षकाने १३५ गुण दिले, त्यानंतर नियामकाने ते १०१ गुणांपर्यंत कमी केले आणि द्वितीय नियामकाने ते ६८ गुणांपर्यंत कमी केले - म्हणजेच एकूण ६७ गुणांची घट, जी मूळ गुणांच्या अंदाजे ४९% इतकी आहे. एवढ्या मोठ्या प्रमाणातील तफावतीमुळे **दोन प्रश्न उपस्थित होतात** - प्रथम, **मूळ परीक्षकाने इतके अवाजवी उच्च गुण का दिले;** आणि द्वितीय, **त्यानंतरच्या नियामकांनी जवळपास निम्म्याने कमी गुण कोणत्या मूल्यांकन आधारावर दिले**. उपलब्ध आकडेवारीत अशी अनेक प्रकरणे आढळून आली असून, ही एकाकी घटना नसल्याचे स्पष्ट होते. नियमन प्रक्रिया (Moderation Protocol) व मूल्यांकनकर्त्यांमधील एवढी मोठी तफावत स्वीकारण्यामागील कारण आयोगाने स्पष्ट करावे, अशी विनंती आहे.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग
Maharashtra Public Service Commission

Digital Copy & Answer Sheet

Advt No: MPSC5525 - 55/2025 Maharashtra Agricultural Services
Subject: OP5525 - Optional Subject
Paper: P2-Agricultural Engineering and Technology
Answer Sheet Id: [redacted]

Sr.	Questions	Examiner Marks	Moderator Marks	Chief Moderation Marks	Final Marks
1	Q1	-	-	-	-
2	Q2	14	11	8	8
3	Q3	14	10	7.5	7.5
4	Q4	14	9	4.5	4.5
5	Q5	-	-	-	-
6	Q6	-	-	-	-
7	Q7	-	-	-	-
8	Q8	15	12	14	14
9	Q9	15	11	8	8
10	Q10	-	-	-	-
11	Q11	15	13	10	10
12	Q12	16	12	10	10
13	Q13	13	9	5	5
14	Q14	14	10	7.5	7.5
15	Q15	-	-	-	-
16	Q16	15	12	9	9
Final Marks		**145**	**109**	**84**	**84**

Latter Grades:
NA / -: Not Attempted

Note: The marks are calculated based on the evaluation done by the examiners and moderators. The final marks are the Chief Moderation marks.

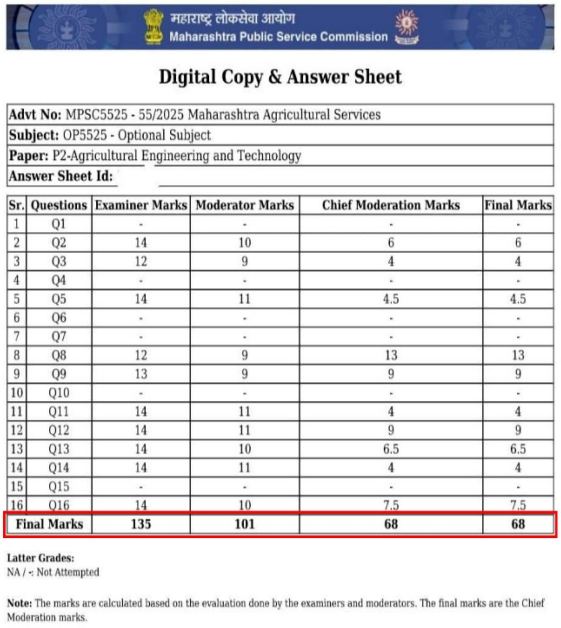

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग
Maharashtra Public Service Commission

Digital Copy & Answer Sheet

Advt No: MPSC5525 - 55/2025 Maharashtra Agricultural Services
Subject: OP5525 - Optional Subject
Paper: P2-Agricultural Engineering and Technology
Answer Sheet Id:

Sr.	Questions	Examiner Marks	Moderator Marks	Chief Moderation Marks	Final Marks
1	Q1	-	-	-	-
2	Q2	14	10	6	6
3	Q3	12	9	4	4
4	Q4	-	-	-	-
5	Q5	14	11	4.5	4.5
6	Q6	-	-	-	-
7	Q7	-	-	-	-
8	Q8	12	9	13	13
9	Q9	13	9	9	9
10	Q10	-	-	-	-
11	Q11	14	11	4	4
12	Q12	14	11	9	9
13	Q13	14	10	6.5	6.5
14	Q14	14	11	4	4
15	Q15	-	-	-	-
16	Q16	14	10	7.5	7.5
Final Marks		**135**	**101**	**68**	**68**

Latter Grades:
NA / -: Not Attempted

Note: The marks are calculated based on the evaluation done by the examiners and moderators. The final marks are the Chief Moderation marks.

(एकाच उत्तरासाठी वेगवेगळ्या परीक्षक व नियामकांनी दिलेल्या गुणांमध्ये एवढी मोठी तफावत कशी असू शकते, हा गंभीर प्रश्न उपस्थित होतो. वरील उत्तरे ही तांत्रिक स्वरूपाची असून त्यांना विशिष्ट व निश्चित उत्तरांची आवश्यकता आहे, तरीसुद्धा एवढ्या मोठ्या प्रमाणात गुणांमधील तफावत दिसून येत आहे.)

5) विविध विद्याशाखांच्या प्रश्नांचे मूल्यांकन करणाऱ्या परीक्षकांची विषयनिहाय तज्ज्ञता

पेपर - २ मध्ये कृषी विज्ञान, कृषी अभियांत्रिकी, अन्नतंत्रज्ञान, गृहविज्ञान, उद्यानविद्या व मत्स्यव्यवसाय शास्त्र यांसारख्या अनेक भिन्न विद्याशाखांमधून प्रत्येकी एक किंवा दोन प्रश्न विचारले गेले होते आणि प्रत्येक विद्याशाखेसाठी स्वतंत्र तांत्रिक ज्ञान आवश्यक असते. त्यामुळे प्रत्येक प्रश्नाच्या संबंधित विद्याशाखेतील विषयतज्ज्ञांकडूनच संबंधित उत्तरपत्रिकांचे मूल्यांकन करण्यात आले होते किंवा नाही, हे स्पष्ट करणे आवश्यक आहे.

वरील दाखल्यांवरून हे स्पष्ट होते की, उत्तरपत्रिकांच्या मूल्यांकनासाठी **कोणताही सुनिश्चित मापदंड (Standard) अवलंबण्यात आलेला दिसत नाही.** जर उत्तरातील मजकूर प्रत्यक्षात न वाचता, केवळ **उत्तरपत्रिकेत लिहिलेल्या पानांच्या संख्येच्या आधारावर** अथवा **मूल्यांकनकर्त्याच्या व्यक्तिनिष्ठ पूर्वग्रहांच्या (Bias) आधारावर गुणदान करण्यात येत असेल**, तर अशा परिस्थितीत कोणत्याही परीक्षेसाठी **प्रामाणिकपणे व परिश्रमपूर्वक अभ्यास करण्यास काहीही अर्थ उरणार नाही.**

आम्ही, विद्यार्थी, खालील मागण्या मा. आयोगासमोर सादर करत आहोत :

१. जर, मा. आयोगाचे असे मत असेल की, कृषी सेवा मुख्य परीक्षा - २०२४ च्या मूल्यांकन प्रक्रियेत कोणतीही त्रुटी झालेली नाही, तर अशा परिस्थितीत सर्व विद्यार्थ्यांच्या मनातील शंका व चिंता दूर करण्यासाठी, **यशस्वी/निवड झालेल्या उमेदवारांपैकी पेपर - १ व पेपर - २ मधील प्रत्येक विषयातील अव्वल गुण मिळवणाऱ्या उमेदवारांच्या उत्तरपत्रिका सर्वसामान्यांसाठी जाहीर करण्यात याव्यात**, अशी सर्व विद्यार्थ्यांची मागणी आहे.

२. याउलट, जर वर नमूद केलेल्या मूल्यांकनातील त्रुटी खऱ्याच अर्थाने घडल्या असतील तर तर कृषी सेवा, वनसेवा, अन्न सुरक्षा परीक्षा यांसारख्या **तांत्रिक परीक्षा या बहुपर्यायी वस्तुनिष्ठ (MCQ) स्वरूपात घेण्यात याव्यात**, अशी आमची ठाम मागणी आहे. याची **कारणे पुढीलप्रमाणे** :

i) कृषी सेवा मुख्य परीक्षेचा अभ्यासक्रम हा बी.एस्सी. (कृषी), बी.टेक. (कृषी अभियांत्रिकी), बी.टेक. (अन्नतंत्रज्ञान), बी.एस्सी. (गृहविज्ञान), मत्स्यव्यवसाय शास्त्र यांसारख्या अनेक विद्याशाखांमध्ये विभागलेला असून, प्रत्येक विद्याशाखेत अनेक विशेषज्ञ अभ्यासक्रम समाविष्ट आहेत, ज्यांच्या **मूल्यांकनासाठी संबंधित विद्याशाखेतील विषयतज्ज्ञांची आवश्यकता असते**. **एकच परीक्षक अनेक विद्याशाखांमधील प्रश्नांचे सक्षमपणे मूल्यांकन करू शकत नाही**. तांत्रिक परीक्षा MCQ स्वरूपात घेतल्यास मूल्यांकनातील ही त्रुटी दूर होऊ शकते.

ii) **महाराष्ट्रातील राज्य कृषी विद्यापीठांमध्ये सुमारे ५० ते ६०% शिक्षक पदे रिक्त असून**, उत्तरपत्रिकांच्या वेळेवर व सक्षम मूल्यांकनासाठी **आवश्यक तेवढा प्राध्यापक वर्ग उपलब्ध नाही,** ज्यामुळे उमेदवारांच्या उत्तरपत्रिकांच्या मूल्यांकनात सातत्य, निष्पक्षता व समानता राखली जात नाही.

iii) उत्तरपत्रिकांच्या **मूल्यांकनासाठी लागणारा कालावधी अत्यंत जास्त**, म्हणजेच सुमारे ६ ते ७ महिने इतका आहे (उदा. कृषी सेवा मुख्य परीक्षा - २०२४ ही दिनांक १८/०५/२०२५ रोजी घेण्यात आली असून, त्याचा निकाल दिनांक २४/१२/२०२५ रोजी जाहीर करण्यात आला - म्हणजेच निकालासाठी सुमारे सात महिन्यांचा कालावधी लागला).

३. कृषी सेवा मुख्य परीक्षा - २०२४ च्या मूल्यांकन प्रक्रियेसंदर्भात उपस्थित करण्यात आलेल्या शंका व चिंतांची मा. आयोग तसेच संबंधित प्राधिकरण निश्चितपणे गांभीर्याने दखल घेतील आणि **परीक्षा आयोजनामध्ये निष्पक्षता व पारदर्शकता राखली जाईल, असा आम्हाला विश्वास आहे**.

धन्यवाद